

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-8/1>

ПРАВО НА ЗБРОЮ: ЧИ МАЄ КОРЕЛЮВАТИ ЗАКОНОДАВЧА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ З ОБ'ЄКТИВНОЮ СИТУАЦІЄЮ

THE RIGHT TO BEAR ARMS: WHETHER THE LEGISLATION SHOULD CORRELATE WITH THE OBJECTIVE SITUATION

Ахтирська Н.М., к.ю.н., доцент,

доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики

Інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Право на зброю завжди у суспільстві викликало гостру дискусію, а особливо в періоди, коли зростає рівень злочинності, не достатньо ефективно діють правоохоронні органи, виникає загроза життю, здоров'ю громадян та суспільній безпеці. Закон має охоплювати всі сторони суспільного життя, врегульовувати право власності, у тому числі й на зброю, право на її застосування з дотриманням балансу права на захист та громадської безпеки. Україна – єдина держава в Європі та СНД, в якій не був прийнятий відповідний закон. Актуальним є ухвалення відповідного акту. Водночас запропонований проект закону потребує всебічного аналізу та врахування досвіду інших держав задля запобігання негативних наслідків у об'єктивній ситуації в Україні (рівень злочинності, військові дії тощо). Доцільно провести ретельний аналіз слідчої та судової практики, щоб мати реальне уявлення про стан злочинності, передбачити запобіжні заходи, зокрема й заборону торгівлі зброєю через Інтернет, ретельно вивчити технічні характеристики зброї та наслідки її застосування (розширити можливість враховувати військовий конфлікт на Сході України, кількість демобілізованих осіб, які набули військової підготовки, однак потребують суттєвої психологічної реабілітації, яка в державі не забезпечена. З урахуванням досвіду інших держав доцільно перед введенням в дію подібного закону поширювати знання, підвищувати обізнаність громадян щодо способів уникнення конфліктів.

Ключові слова: право на зброю, громадська безпека, самогубство, озброєна злочинність, право на життя, насильство.

The right to bear arms is always hotly debated in society, especially in times when crime rates are rising, law enforcement is not effective enough, and there is a threat to life, health and public safety. The right should cover all aspects of public life, regulate at the legislative level the right to property, including weapons, and the right to use them in compliance with the balance of the right to protection and public safety. Ukraine is the only country in Europe and the CIS that has not adopted a relevant law. It is obvious that it is time to adopt the relevant act. At the same time, the proposed draft law requires a comprehensive analysis and taking into account the experience of other countries to prevent negative consequences, and taking into account the objective situation in Ukraine (crime rate, hostilities, etc.). It is advisable to conduct a thorough analysis of investigative and judicial practice, in order to have a real idea of the state of armed crime, to provide safeguards - a ban on arms trafficking via the Internet (in place), to carefully study the technical characteristics of weapons and their consequences. In the field of forensic ballistics and forensic medicine), to provide for significant restrictions on the possession of weapons in regions with high crime rates, resort areas, in the capital, to regulate the temporary deprivation of possession of a weapon in times of crisis for a person to protect against suicide, as well as in case of domestic violence (except for the order not to allow approach to the victim to provide for the seizure of weapons, if the person has the right). Adoption of the law is a necessary act, but it is advisable to take into account the military conflict in eastern Ukraine, the number of demobilized persons who have received military training, but need significant psychological rehabilitation, which is not provided in the country. Taking into account the experience of other states, it is expedient to disseminate knowledge and raise awareness of citizens on ways to avoid conflicts before the introduction of such a law.

Key words: right to bear arms, public safety, suicide, armed crime, right to life, violence.

У ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплено, що право кожної людини на життя охороняється законом [1]. Очевидно, якщо природним гарантом гармонії є синхронність, то й право на зброю має регламентуватися виключно законом, що забезпечить баланс між правом на життя, правом власності на майно, правом на захист життя та безпеку. Унормування використання зброї відбувається як на національному, так і на міжнародному рівні. Так, відповідно до Договору про торгівлю зброєю, який набрав чинності 24 грудня 2014 року, щорічно проводяться конференції держав-учасниць, у рамках яких вирішуються питання обігу зброї та безпеки, аналізується поточна ситуація щодо озброєння, розробляються механізми універсальності застосування положень даного договору, дискутується тлумачення окремих положень щодо озброєння (Мексика, 24–27 серпня 2015 року; Швейцарія, 22–26 серпня 2016 року та 11–15 вересня

2017 року; Японія, 20–24 серпня 2018 року; Швейцарія, 26–30 серпня 2019 року. Шоста конференція відбулася 17–21 серпня 2020 року за письмовою процедурою. Це було зумовлено поширенням COVID-19) [2]. Сьома конференція партнерів договору по озброєнню була запланована на 30 серпня – 3 вересня 2021 року [3].

Дослідження історії регламентації обігу зброї свідчать про певні етапи суворої заборони, вилучення і застосування тяжкого покарання за порушення жорстких обмежень, а також про легалізацію певних видів зброї, зменшення віку осіб, які мають право на цивільну зброю. Аналіз врегулювання питань, пов'язаних зі зброєю, свідчить про залежність рівня дозволеності від соціально-економічної ситуації, рівня злочинності та спроможності правоохоронних органів до розкриття та розслідування злочинів. Водночас вказані питання досліджуються не лише правниками, але й істориками, соціологами,

культурологами. R. Kinna та G. Whiteley аналізують та переосмислюють концепцію насильства та ненасильства через призму мистецтва. Вони досліджують стратегії, які використовують художники, щоб викрити фізичне та моральне насильство за допомогою репрезентативних, перформативних та інтервенційних засобів [4].

Соціологи вважають, що бажання мати зброю зумовлене національними традиціями, впливом східноєвропейської Візантії та Золотої Орди. У Візантійській імперії дозволялось носити ніж, довжина якого не перевищувала довжини середнього пальця руки дорослого чоловіка. Уряди низки східноазійських держав вели багатовікову боротьбу з озброєнням власного народу. Наприклад, в Китаї в 609 році н.е. був виданий указ, яким заборонялось мати залізні вила, серпи, шила та ножі [5, с. 167]. На Окінаві єдиний металевий ніж кріпився до стовпа, встановленого в центрі селищної площі, біля нього передбачалась охорона. У разі необхідності застосування ножа селянин приносив домашніх птахів до цього місця для використання спільного кухонного приладдя під наглядом або отримував ніж під розписку. В середні віки в Японії влада доволі регулярно проводила катана-гарі (полювання за шаблями). Внаслідок цього населення почало використовувати замість металевої холодної зброї побутові предмети (нунчаки, тонфа, саї) [6, с. 388]. З 18 березня 1876 року в Японії заборонялось носити зброю. Це викликало хвилю обурення самураїв: «Японський меч замінили шаблею, він втратив свою душу, він приречений мати долю просто прикраси, витвору мистецтва» [7, с. 84].

Згідно з Постановою Петроградської НК «Про зберігання та здачу зброї» від 21 березня 1918 року особи, винні в невиконанні вимоги здати наявну у них зброю, бомби, гранати та вибухові речовини, підлягали суду військового трибуналу [8, с. 102]. Наказ РНК РРФСР «Про здачу зброї» від 10 грудня 1918 року встановлював суворе покарання за зберігання та приховування від влади зброї, порушення строків добровільної здачі та перешкоджання діям влади щодо її вилучення [9, с. 933]. У наказі комісії ВЦВК щодо придушення Тамбовського повстання зазначалось таке: «Райполіткомісіям населених пунктів, у яких приховують зброю, оголошувати вирок про вилучення заручників та розстрілювати таких у разі нездачі населенням зброї. У разі знаходження захованої зброї розстрілювати на місці без суду старшого робітника (годувальника) в сім'ї» [10]. У результаті таких суворих заходів обіг зброї був обмежений, а питання захисту громадян покладались виключно на державу.

Демократизація суспільних відносин, визнання зброї майном, на яке поширюються всі норми цивільного права, знизили градус загрози та сприяли лібералізації відповідного законодавства. Наразі в різних країнах світу загострилось питання законодавчого обігу зброї на тлі масових убивств та інших злочинів, що вчиняються з її застосуванням. Америка, як зазначив у своєму виступі Президент США Дж. Байден, переживає історичний рівень вбивств, насилля, що найбільше проявляється в расово сегрегованих районах з високим рівнем бідності. Темношкірі становлять лише 6% населення, але більше 50% жертв від застосування вогнепальної зброї. Загибель людей має руйнівні наслідки для членів їхніх сімей та суспільства. Якщо підліток став жертвою або свідком злочину, вчиненого з використанням вогнепальної зброї, то удвічі збільшується вірогідність вчинення ним насильницьких дій упродовж наступних двох років. Насилля з застосуванням зброї обходиться США в 280 млрд доларів (лікарняні листки, фізіотерапія, консультування щодо травм, судові витрати, тюремне утримання, втрата працездатності, психологічна допомога тощо). К. Харріс оголосила про історичні за обсягом інвестиції, скеровані на розробку та фінансування заходів щодо боротьби з епідемією насилля в суспільстві з застосуванням вогнепальної зброї.

У 2021 році виділено 1 млрд доларів на забезпечення Закону США «Про жертв злочинів». Комплексний підхід у вирішенні цього питання полягає в тому, що всі міністерства і відомства долучені до забезпечення прав громадян США не бути підданими загрози застосування зброї. Посилення спроможності правоохоронних органів у розслідуванні таких злочинів вбачається у наданні їм допомоги відповідними експертними службами (встановлення виду, марки зброї за характером слідів, травм тощо). Задля цього передбачено виділити 12,5 млн доларів на фінансування досліджень з запобігання та протидії травматизму та смертності від вогнепальної зброї та більш глибокого розуміння характеристики зброї та наслідків її застосування. 11 млн доларів скеровано на фінансування програм із запобігання та протидії злочинності серед молоді, що забезпечить скорочення масштабів насильства. Програма вартістю 3 млн доларів має на меті підтримати інноваційні стратегії роботи поліції з громадянами. У 2021 фінансовому році передбачено 8 млн доларів на фінансування, навчання та технічну підтримку поліцейських першого рівня, які працюють в громадах.

53 млн доларів спрямовано на фінансування обладнання, технологій та навчання вчителів для боротьби з насильством у школах. 25 млн доларів виділено для організацій, які забезпечують навчання та професійну підготовку молодих людей, які залишили навчання в школі. Ці гранти скеровані на учнів, що мешкають в громадах з високим рівнем злочинності та бідності [11].

Варто зазначити, що Дж. Байден (в минулому як сенатор) неодноразово лобював зміни до законодавства про обіг зброї та запобігання насильству з її застосуванням. У 1993 році він працював над розробкою закону Брейді про запобігання та протидію насильству, що пов'язане з застосуванням вогнепальної зброї, завдяки якому була запроваджена система перевірки біографічних даних осіб перед придбанням зброї. Це дозволило не допустити потрапляння понад 3 мільйонів одиниць вогнепальної зброї до рук небезпечних людей. Згодом його увага була сконцентрована на розробці закону, яким заборонявся обіг штурмової зброї та магазинів великої ємності на 10 років [12].

Сучасні пропозиції щодо обмеження обігу вогнепальної зброї сприймаються в суспільстві неоднозначно. Дехто вважає це обмеженням права на самозахист, інші – порушенням конституційних прав. На думку Президента США, новели, які пропонуються, жодним чином не порушують Другу поправку до Конституції. «Це фальшиві аргументи, що ніби на карту поставлена Друга поправка. Жодна поправка до Конституції не є абсолютною. Неприпустимо кричати в переповненому кінотеатрі «вогонь!» й називати це свободою слова», – переконаний Дж. Байден. Згідно зі статистичними даними в США щодня зазнають вогнепальних поранень 316 людей, 106 з яких помирають.

Наразі пропонується заборонити поширення так званих гармат-привидів. Таку зброю люди складають самі за наявними інструкціями. На цій зброї немає серійних номерів, що ускладнює процес розслідування (складність в ідентифікації). Особи під час придбання таких комплектів не проходять біографічної перевірки, тобто кожен бажачий може стати власником зброї, склавши її за 30 хвилин за наданими інструкціями. Розглядається пропозиція заборони використання пістолетів із застосуванням стабілізуючих скоб, завдяки чому вони перетворюються в мінігвинтівки. У США дискутують з приводу прийняття загальнодержавного закону «червоних прапорів». Такі закони діють в окремих штатах. Відповідно до них поліція та члени сім'ї мають право звернутися до суду з заявою про тимчасове або постійне вилучення зброї у певної особи під час її кризового стану, пов'язаного зі звільненням з роботи, конфліктами в сім'ї тощо, оскільки наявність зброї може становити загрозу як для самого власника (самогубство), так і для його оточення.

Більшість усіх самогубств у США відбувається з застосуванням вогнепальної зброї.

Зменшення вільного обігу зброї слугує також захистом жінок від насильства. Зокрема, кожного місяця в США в середньому 53 жінки помирають в результаті застосування вогнепальної зброї інтимними партнерами. Найвні й дискримінаційні ознаки, про що свідчить той факт, що вбивство – це одна з найпоширеніших причин смерті темношкірих хлопчиків та чоловіків у віці від 15 до 34 років [13].

Базуючись на кількісних тестах інтегрованої теорії соціального контролю та культури насильства в суспільстві, А.Х. Delaney дійшов висновку, що на рівень насильницької злочинності впливають три таких фактори: фізичне насильство, віктимність, пропаганда насильства. Насильство в суспільстві проникає в сімейні відносини та стає нормою [14]. Вказані явища досліджуються низкою вчених, які заострюють свою увагу на виявленні причин та засобів запобігання насильству з застосуванням зброї [15].

Т. Turner вбачав причину даної проблеми в історичних етапах гонки озброєння. У книзі “Arms in the ‘80s: New Developments in the Global Arms Race” він зазначив, що у 80-ті роки минулого століття світ витратив значні фінанси на підготовку до війни. Створювалися все більш складні системи озброєння. Тоді більше 25% всіх вчених – дослідників та інженерів – працювали на військових [16]. М.Т. Bastable в книзі «Зброя та держава» реконструював світову торгівлю зброєю та навів історію британської Armstrong Whitworth Company, яка продавала зброю обом сторонам громадянської війни в США, а також Єгипту, Туреччині та Італії в 1860-х роках, Китаю, Чилі та Японії в 1870-х роках [17].

Проблема боротьби з незаконним обігом зброї визнається глобальною, вона потребує активних дій громадянського суспільства, розробки міжнародних правових норм, відповідної системи правосуддя та подальшого дослідження й контролю [18]. У теорії комунікації гостро постало питання засилля насильства в медіапросторі, що підлягає критичному осмисленню. Це зумовлює визначення співвідношення насильства і ненасильства у медіа. Споживачі та продюсери мають оцінювати візуальний контент [19].

У Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженій Указом Президента України від 24 березня 2021 року, передбачається вдосконалення діяльності держави щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини, створення дієвих механізмів їх реалізації та захисту, розв’язання системних проблем у зазначеній сфері. Удосконалення буде здійснюватися з урахуванням як вітчизняного досвіду, так і напрацьованих та апробованих міжнародною спільнотою принципів та підходів. Одним із першочергових стратегічних напрямів реалізації заходів є захист права на життя, який спрямований на подолання низки негативних факторів, серед яких суттєвими є такі: неефективне розслідування кримінальних правопорушень, що спричинили смерть людини, й відсутність компенсаційних механізмів за неефективне розслідування таких кримінальних правопорушень; збільшення незаконного обігу зброї. Планується створити ефективну систему запобігання та протидії кримінальним правопорушенням проти життя людини [20]. У наведеному документі стикаються дві проблеми в одній площині («два обличчя в одному дзеркалі»): як захистити життя за умови збільшення випадків незаконного обігу зброї? Згідно з даними, наданими Генеральною прокуратурою України, у 2020 році були зареєстровані 752 злочини, які були вчинені з використанням зброї та боєприпасів, у тому числі 395 злочинів з використанням вогнепальної зброї, 195 – з використанням холодної зброї, 19 – з використанням вибухових речовин та 143 – за допомогою боєприпасів [21]. Зростання рівня злочинності в Україні та низький рівень розкриття злочинів створюють недовіру суспіль-

ства до правоохоронних органів щодо захисту життя, здоров’я, житла, майна, загальної безпеки, що зумовлює бажання придбати зброю для самозахисту. Позиція Верховного Суду сформувала відповідну судову практику. Це зумовило прискорення законодавчого процесу щодо врегулювання обігу зброї в Україні. У постанові від 26 квітня 2018 року суд зазначив, що закон передбачає винятки із загального правила про те, що у разі необхідної оборони особа, що захищається, повинна дотримуватися визначеної межі, завдаючи шкоди особі, яка посягає на життя. Цими винятками є такі випадки: напад озброєної особи, напад групи осіб, протиправне насильницьке вторгнення у житло чи інше приміщення. У таких випадках шкода, заподіяна особі, яка посягає, не обмежена ніякими межами (аж до позбавлення злочинця життя) [22].

На даному етапі розроблено проєкт закону України «Про цивільну зброю та боєприпаси». На думку авторів, вогнепальна зброя є найефективнішим засобом реалізації громадянами конституційного права на самозахист. Більшість розвинених країн світу (усталених демократій) забезпечила таке право своїм громадянам, що сприяло зменшенню кількості насильницьких злочинів проти особи та злочинів проти власності. Світовими лідерами у володінні населенням вогнепальною зброєю є США, Швейцарія та Фінляндія з показником від 88 до 45 одиниць цивільної вогнепальної зброї на 100 осіб. В Україні цей показник становить 5,5 одиниць.

Досвід країн Балтії, Грузії та Молдови доводить, що забезпечення громадянам права на самозахист за допомогою цивільної вогнепальної зброї протягом року з моменту ухвалення відповідних законів знижує вуличну злочинність на 40–60%. Водночас введення жорстких правил і обмежень щодо володіння цивільною зброєю у Великій Британії призвело до стрімкого зростання кількості злочинів: на 88% – злочинів з використанням насильства, на 101% – озброєних пограбувань, на 105% – згвалтувань та на 24% – вбивств (зростання за 5 років) [23].

На теренах колишнього СРСР державами були прийняті закони про зброю (Закон РФ «Про зброю» від 20 травня 1993 року, Закон Республіки Молдова «Про режим зброї та боєприпасів цивільного призначення» від 8 червня 2012 року; Закон Грузії «Про зброю» від 8 травня 2003 року, Закон Республіки Вірменія «Про зброю» від 3 серпня 1998 року, Закон Республіки Азербайджан «Про службу та цивільну зброю» від 30 грудня 1997 року, Закон Республіки Узбекистан «Про зброю» від 18 травня 2019 року, Закон Туркменістану «Про зброю» від 21 листопада 2009 року, Закон Республіки Таджикистан «Про зброю» від 8 серпня 2015 року). Україна – це єдина країна Європи, яка не має спеціального закону про зброю. Ці питання унормовані наказами МВС.

Отже, провівши дослідження, ми дійшли таких висновків:

- 1) задля належного врегулювання питань обігу цивільної зброї в Україні доцільно прийняти відповідний закон, який має відповідати міжнародним стандартам та ситуації, яка склалась в державі. Прийняттю відповідного закону має передувати дослідження стану незаконного обігу зброї в Україні та розробка сучасної методики розслідування кримінального обігу зброї та боєприпасів;
- 2) необхідно передбачити додаткове фінансування на проведення наукових досліджень у галузі судової балістики з метою забезпечення ефективного розслідування правоохоронними органами злочинів, що вчинені з використанням вогнепальної зброї;
- 3) доцільно створити законодавчі перешкоди поширенню на території України вогнепальної зброї, що потрапляє до країни в результаті контрабанди;
- 4) прийняття відповідного закону має супроводжуватись фінансуванням досліджень в галузі судової медицини (досліджень травм від дії вогнепальної зброї, боєприпасів та вибухових пристроїв);

5) закон має визначати випадки позбавлення права на володіння зброєю, у тому числі й тимчасово, за заявою зацікавлених осіб (членів родини, інших осіб та правоохоронних органів) у разі наявності ризику для самого власника зброї або інших осіб;

6) з урахуванням ситуації з домашнім насильством в Україні варто передбачити доцільність позбавлення права на володіння зброєю особи за наявності припису не наблизитися до жертви домашнього насильства;

7) держава має унормувати право на обмеження володіння вогнепальною зброєю в певних регіонах з урахуванням рівня злочинності (свого часу заборонялось володіння зброєю у Вашингтоні, в регіонах з високим рівнем злочинності, носіння зброї в державних установах, у транспорті тощо);

8) потребують фінансування заходи, спрямовані на підвищення обізнаності громадян щодо вирішення конфліктних ситуацій. Це потребує проведення спеціальних тренінгів серед школярів, студентів та у трудових колективах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
2. Arms Trade Treaty Sixth Conference of States Parties Geneva, 17–21 August 2020. ATT/CSP6/2020/SEC/635/Conf.FinRep.Rev1//. URL: <https://www.thearmstradetry.org/hyperimages/file/CSP6%20Final%20Report%20%2021%20August%202020/CSP6%20Final%20Report%20-%2021%20August%202020.pdf>.
3. Seventh Conference of States Parties (CSP7). URL: <https://www.thearmstradetry.org/csp-7.html?templateId=1356796>.
4. Kinna R., Whiteley G. Cultures of Violence: Visual Arts and Political Violence (1st ed.). 2020. Routledge. URL: <https://doi.org/10.4324/9780429460357>.
5. Гумилев Л.Н. Древние тюрки. М., 1993. С. 167.
6. Долин А.А. Попов Г.В., Кэмпо – традиции воинских искусств. М., 1992. С. 342–388.
7. Мисима Ю. Несущие кони. Санкт-Петербург, 2021. С. 84.
8. Из истории ВЧК. 1917–1921 гг. Сборник документов. М., 1958. С. 102.
9. Сборник уложений РСФСР. 1918. № 93. Ст. 933.
10. Лацис О. Слово быть богом. Известия. 1996. 13 марта.
11. Fact sheet: More Details on the Biden-Harris Administration's Investments in Community Violence Interventions. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/04/07/fact-sheet-more-details-on-the-biden-harris-administrations-investments-in-community-violence-interventions/>.
12. Remarks by Vice President Harris on Gun Violence Prevention APRIL 08, 2021. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/04/08/remarks-by-vice-president-harris-on-gun-violence-prevention/>.
13. Remarks by President Biden on Gun Violence Prevention//. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/04/08/remarks-by-president-biden-on-gun-violence-prevention/>.
14. Delaney A.X. Norms of Violence: Violent Socialization Processes and the Spillover Effect for Youth Crime (1st ed.). 2021. Routledge. URL: <https://doi.org/10.4324/9780429288029>.
15. Baxter Jr., E. Complete Crime Scene Investigation Handbook (1st ed.). CRC Press. 2015. URL: <https://doi.org/10.1201/b18329>; Bittle, S., Snider, L., Tombs, S., & Whyte, D. (Eds.). (2018). Revisiting Crimes of the Powerful: Marxism, Crime and Deviance (1st ed.). Routledge. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315212333>.
16. Turner J. Arms in the '80s: New Developments in the Global Arms Race URL: <https://www.routledge.com/Arms-in-the-80s-New-Developments-in-the-Global-Arms-Race/Turner-Institute/p/book/9780367533083>.
17. Bastable M.J. Arms and the State: Sir William Armstrong and the Remaking of British Naval Power, 1854–1914 (1st ed.). Routledge. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315262178>.
18. Edited By Helen Poole, Simon Sneddon. Firearms. Global Perspectives on Consequences, Crime and Control. November 19, 2021. Forthcoming by Routledge. 304 Pages 22.
19. Edwards, E. Graphic Violence: Illustrated Theories About Violence, Popular Media, and Our Social Lives (1st ed.). 2019. Routledge. URL: <https://doi.org/10.4324/9781351112512>.
20. Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537>.
21. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування у 2020 р. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>.
22. Постанова Колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 26 квітня 2018 року, м. Київ. Справа № 342/538/14-к. Провадження № 51-646 км 18 URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/73758539>.
23. Про цивільну зброю та боєприпаси : пояснювальна записка до проекту закону України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70512.